

Drs. C.J.M. Spierings

No. 2.78

**BEROEPSVERANDERING:
MET OF ZONDER OMSCHOLING**

Maart 1976

26
2.78
d

Landbouw-Economisch Instituut
Afdeling Structuuronderzoek

340032

Inhoud

	Blz.
WOORD VOORAF	5
1. DOEL EN OPZET VAN HET ONDERZOEK	7
1.1 Doel van het onderzoek	7
1.2 Opzet van het onderzoek	9
2. ENKELE ALGEMENE GEGEVENS	12
2.1 Persoonlijke gegevens	12
2.2 De bedrijfssituatie	13
3. HET NIEUWE BEROEP EN DE WAARDERING DAARVAN	15
3.1 Het nieuwe beroep en het beroepsniveau	15
3.2 De overgang naar het nieuwe beroep	19
3.3 Het oordeel over het nieuwe beroep	22
4. HET ARBEIDSMARKTGEDRAG	24
4.1 Beroepsmobiliteit	24
4.2 Mobiliteitsgeneigdheid	28
5. SAMENVATTING EN SLOTBESCHOUWING	32
BIJLAGE 1. Literatuur	40

Overzicht van uitgebrachte verwante publikaties

Publikatie No. 2.37	Afgevloeiide boeren over beroepsverandering Drs.C.J.M.Spierings Januari 1972	Uitverkocht 1)
Publikatie No. 2.41	Boeren en boerinnen over beroepsverandering. Drs.C.J.M.Spierings Augustus 1972	Uitverkocht 1)
Publikatie No. 2.44	Van beroep veranderen? Drs.J.J.J.Kloprogge Oktober 1972	Uitverkocht 1)
Publikatie No. 2.48	Plannen tot beroepsverandering Drs.C.J.M.Spierings Juni 1973	f 4,50
Publikatie No. 2.52	Landbouwers in Salland en Twenthe over hun beroep Drs.J.J.J.Kloprogge Ir.P.van der Linden Augustus 1973	Uitverkocht 1)
Publikatie No. 2.54	Jonge veehouders over hun beroep en bedrijf Drs.C.J.M.Spierings November 1973	f 5,50
Publikatie No. 2.56	Ervaringen van ex-landbouwers in opleiding op Centra voor Vakopleiding Drs.C.J.M.Spierings December 1973	Uitverkocht 1)
Publikatie No. 2.57	Positie en ervaringen van de van beroep veranderde boeren op de Drentse zandgronden Drs.L.Tjoonk Februari 1974	f 5,50
Publikatie No. 2.58	Positie en ervaringen van de van beroep veranderde boeren in Midden- en Oost-Brabant Ir.J.M.Biemans Maart 1974	f 4,50
Publikatie No. 2.59	Boer blijven of van beroep veranderen? Drs.C.J.M.Spierings Maart 1974	f 4,50

1) Wel ter inzage op de bibliotheek van het LEI

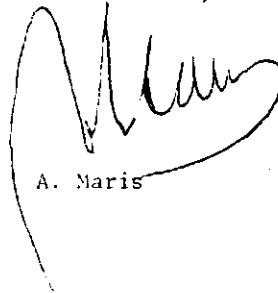
Woord vooraf

In de afgelopen jaren zijn verschillende onderzoeken uitgevoerd naar de ervaringen van afgevloeiende zelfstandige agrariërs. Tevens werd een onderzoek ingesteld naar de ervaringen van omgeschoolde voormalige agrariërs. Daardoor was het mogelijk niet-omgeschoolde en omgeschoolde ex-agrariërs met elkaar te vergelijken wat betreft het nieuwe beroep en de waardering daarvan, het beroepsniveau, de beroepsmobiliteit en de mobiliteitsgeneigdheid. Verder is dit rapport min of meer te beschouwen als een samenvattend overzicht inzake de beroepsverandering van voormalige agrariërs.

Deze studie is verricht met het oog op de diverse aan de problematiek van beroepsverandering en omscholing verbonden beleidsmatige aspecten. Voor dit onderzoek bestond namelijk belangstelling van de zijde van het Ministerie van Sociale Zaken, i.c. het Directoraat-Generaal voor de Arbeidsvoorziening, en van de Commissie Arbeidsvoorziening voor de Landbouw, een sub-commissie van de Sociaal-Economische Raad.

Het onderzoek is opgezet en uitgevoerd door drs.C.J.M.Spiers van de afdeling Structuuronderzoek.

De directeur,

A large, stylized handwritten signature in black ink, appearing to read 'A. Maris'.

A. Maris

Den Haag, maart 1976

1. Doel en opzet van het onderzoek

1.1 Doel van het onderzoek

Het proces van sociale verandering kan op verschillende manieren worden benaderd. Zo kan de nadruk worden gelegd op de inhoud ervan of op een meer onderzoektechnische benadering 1). Wat de inhoudelijke aspecten betreft zou nagegaan kunnen worden welke factoren bepalend zijn voor het proces van sociale verandering. Daarbij valt te denken aan de economische en technische ontwikkelingen, de stijging van de welvaart en de toegenomen communicatiemogelijkheden. Ten aanzien van de onderzoektechnische kant kan worden opgemerkt, dat de verzameling van de gegevens op verschillende manieren kan gebeuren, bijvoorbeeld in de vorm van een momentopname (mondelinge of schriftelijke enquête, observatie) of als een vervolgonderzoek ("panel-study"), waarbij het bestaan van een ontwikkeling wordt nagegaan dan wel de invloed van bepaalde economische factoren op houdingen, waarden of normen 2). De benadering van het proces van sociale verandering kan ten slotte mede bepaald worden door de interesserichting van de onderzoeker, waarbij de nadruk kan liggen op de problematiek van de sociale ongelijkheid, het vraagstuk van de sociale mobiliteit, de modernisering van het platteland, enz. 3).

Het gaat bij deze studie niet om sociale verandering in algemene zin, maar meer om een in diverse opzichten beperkte aanpak, namelijk naar inhoud, categorie en wijze van verzameling en bewerking der gegevens.

Naar inhoud bezien kan onderscheid worden gemaakt tussen twee vormen van verandering, te weten de min of meer vrijwillige en de gedwongen verandering of mobiliteit. Van vrijwillige verandering is sprake wanneer de beslissing geheel en al bij de persoon zelf ligt. Gedwongen verandering daarentegen treedt op wanneer men niet voldoet aan bepaalde voorwaarden of aan gestelde verwachtingen. De individuele prestaties - vaak mede beïnvloed door andere externe factoren - zijn in dit opzicht beslissend voor het al dan niet van positie moeten wisselen.

-
- 1) Vergelijk o.a. H.L.G.Zanders: "Omschakeling van ex-mijnwerkers", Tilburg, 1971, blz. 20.
 - 2) I. Gadourek: "Sociologische onderzoekstechnieken", Arnhem, 1967, blz. 51. J.S.Coleman: "Introduction to mathematical sociology", London, 1964, blz. 103 e.v.
 - 3) Zie o.a. J.A.A.van Doorn: "Beeld en betekenis van de Nederlandse sociologie", Utrecht, 1964, blz. 74 e.v.

In zijn algemeenheid kan als hypothese worden gesteld, dat naarmate de druk om te veranderen groter wordt, er des te meer invloed zal uitgaan op de houding tegenover de nieuw in te nemen positie. Of anders gezegd: wanneer men vrijelijk, dus zonder druk van buitenaf, de voor- en nadelen van de nieuwe positie tegen elkaar kan afwegen, is de kans groot dat men er zich positiever tegenover opstelt dan wanneer sprake is van een dwingende noodzaak om te veranderen, b.v. ten gevolge van structurele veranderingen¹⁾. Of en in hoeverre dergelijke omschakelingen leiden tot veronderstelde negatieve oriëntaties zal mede uit het onderzoek kunnen blijken.

Een tweede beperking betreffende de te bestuderen problematiek houdt een toespitsing in naar categorie, in dit geval de zelfstandige agrariërs die een ander beroep zijn gaan uitoefenen. Daarbij dient een onderscheid te worden gemaakt tussen degenen die rechtstreeks - langs de "kortste weg" - naar een ander beroep zijn overgestapt, én degenen die via een cursus op een Centrum voor Vakopleiding in een ander beroep terecht kwamen. Door het Ministerie van Sociale Zaken zijn verschillende omschakelmogelijkheden in het leven geroepen om de problemen bij de overgang naar een nieuw beroep te verminderen en daardoor een betere inpassing in de arbeidsmarkt en in het arbeidsproces te kunnen bewerkstelligen. Deze mogelijkheden zijn de scholing op een Centrum voor Vakopleiding voor Volwassenen, de bedrijfsscholingsregeling en de studiekostenregeling. Gebleken is dat tot voor kort jaarlijks rond 150 ex-agrariërs een cursus op een Centrum voor Vakopleiding volgden alvorens een ander beroep uit te oefenen. Dit aantal is recentelijk nogal teruggelopen vooral onder invloed van de tamelijk ongunstige werkgelegenheidssituatie in andere sectoren. Voor de andere scholingsregelingen, zoals de bedrijfsscholingsregeling en de studiekostenregeling, bestaat eveneens belangstelling zij het in mindere mate dan voor een opleiding op een Centrum voor Vakopleiding.

De bedoeling van deze studie is na te gaan of en in hoeverre er tussen omgeschoolde en niet-omgeschoolde voormalige agrariërs verschillen zijn aan te geven aangaande het nieuwe beroep, het beroepsniveau, de overgang naar en de waardering van het nieuwe beroep, de beroepsmobiliteit, de geografische mobiliteit en de mobiliteitsgeneigdheid.

1) Zanders spreekt in dit verband van een frictiemarkt. Daarnaast onderscheidt hij een economische markt, waar vooral economische motieven als drijfveer optreden, en een preferentiemarkt waarbij men op grond van niet-materiële factoren vrijwillig van positie verandert.
Zie H.L.G.Zanders: "Omschakeling van een beroepsgroep", Tilburg, 1974, blz. 55. Naar zijn mening zijn de ex-landbouwers te plaatsen op de grens tussen de frictiemarkt en de economische markt (blz. 97).

Mede met het oog hierop worden enkele kanttekeningen gemaakt. Opgemerkt wordt dat bij deze studie het accent is gelegd op een inventarisatie van de "gevolgen" en niet op een evaluatie van het effect van voorlichting en begeleiding in het kader van beroepsverandering. Deze inventarisatie vond plaats bij een beperkte groep voormalige agrariërs welke reeds eerder in een onderzoek waren betrokken. De wijze waarop dat is gebeurd, komt in de volgende paragraaf ten sprake.

Verder wordt opgemerkt dat ongetwijfeld het motief om een cursus op een Centrum te gaan volgen een belangrijke rol heeft gespeeld, waarbij van betekenis geweest zullen zijn de tijdens de opleiding opgedane ervaringen, de wijze van begeleiding, evenals de mogelijke inpassingswijze, bijvoorbeeld het lopen van enkele weken stage. Daaraan dient bij de interpretatie van de gegevens aandacht te worden geschonken.

1.2 Opzet van het onderzoek

Het uitgangspunt van deze studie is een drietal onderzoekingen geweest 1). Daarvan hebben er twee betrekking op de positie en ervaringen van een aantal in de afgelopen jaren in Drenthe en Noord-Brabant van beroep veranderde agrariërs, die in 1972 zijn geënquêteerd. Het derde onderzoek - enquête 1973 - gaat over de ervaringen van een aantal ex-landbouwers die via een cursus op een Centrum voor Vakopleiding naar een ander beroep zijn overgestapt.

Tussen deze onderzoekingen bestaan enkele verschillen, namelijk naar onderzoekperiode en benaderde categorie. Getracht is beide groepen, namelijk de wel-en de niet-omgeschoolden, onderling zo goed mogelijk vergelijkbaar te maken. Als niet-omgeschoolde voormalige agrariërs zijn die geënquêteerden uit Drenthe en Noord-Brabant genomen, welke in 1970 of 1971 van beroep zijn veranderd en op dat tijdstip jonger dan 50 jaar waren. In totaal gaat het om 95 personen, waarvan 46 in Drenthe en 49 in Noord-Brabant. Ten aanzien van de wel-omgeschoolde voormalige agrariërs gaat het om personen die in de loop van 1972 of 1973/74 de cursus op een Centrum voor Vakopleiding voltooid hebben. Bij een deel daarvan - degenen die bij de enquête destijds nog cursist waren, maar intussen de cursus met goed gevolg hebben voltooid - zijn enkele aanvullende gegevens verzameld. Aan deze laatste groep van 35 personen is in de maanden juli - augustus 1974 een beknopte vragenlijst met grotendeels voorgedrukte antwoordcategorieën gestuurd, waarbij 18

-
- 1) L.Tjoonk: "Positie en ervaringen van de van beroep veranderde boeren op de Drentse zandgronden", Den Haag, 1974.
J.M.Biemans: "Positie en ervaringen van de van beroep veranderde boeren in Midden- en Oost-Brabant", Den Haag, 1974.
C.J.M.Spierings: "Ervaringen van ex-landbouwers op Centra voor Vakopleiding", Den Haag, 1973.

personen de lijst ingevuld retourneerden. Na een z.g. recall ongeveer een maand daarna hebben alsnog 12 respondenten een ingevulde vragenlijst opgestuurd. Vijf personen zijn buiten het onderzoek gebleven om redenen als: de cursus voortijdig beëindigd, landbouwer gebleven, invalide en zonder werk, niet bereikbaar.

In tegenstelling tot de niet-omgeschoolden, die allen afkomstig zijn uit Drenthe of Noord-Brabant, komen de omgeschoolden min of meer verspreid over het hele land voor. Dit hangt nauw samen met de toen gehanteerde opzet van het onderzoek onder de omgeschoolden. In overleg met het Directoraat-Generaal voor de Arbeidsvoorziening van het Ministerie van Sociale Zaken is indertijd in eerste instantie gekozen voor de centra voor vakopleiding te Groningen, Emmen, Zwolle, Doetinchem, Nijmegen, Den Bosch en Venlo. Spoedig echter bleek dat op deze manier een bepaalde groep, namelijk degenen die destijds nog cursist waren, naar aantal ondervertegenwoordigd zou zijn zodat uitbreiding tot alle centra voor vakopleiding voor deze deelgroep noodzakelijk was. 1) In tabel 1.1 is de situatie gedetailleerd weergegeven.

Tabel 1.1 De in het onderzoek betrokken personen op de Centra voor Vakopleiding

Centrum voor Vakopleiding	Aantalbij de enquête in 1973	
	Oud-cursisten	Cursisten
Almelo	-	3
Apeldoorn	-	2
Breda	-	5
Doetinchem	6	1
Eindhoven	-	1
Emmen	10	3
's-Gravenhage	1	-
Groningen	7	1
Heerlen	2	1
's-Hertogenbosch	1	-
Leeuwarden	-	2
Nijmegen	3	3
Uden	-	2
Utrecht	-	1
Venlo	8	3
Zwolle	12	2
Totaal	50	30

1) C.J.M. Spierings: a.w. blz. 9 en 52.

Basis van onderhavige studie zijn dus de gegevens van genoemde drie onderzoeken op het moment dat de enquêtes zijn gehouden. Bij de interpretatie zal met de enigszins uiteenlopende tijdstippen zoveel mogelijk rekening worden gehouden. Dat dient ook het geval te zijn met betrekking tot het gebied waar de betreffende personen vandaan komen.

De gegevens van beide groepen geënquêteerden - in totaal 80 omgeschoolde en 95 niet-omgeschoolde voormalige agrariërs - zijn nader geanalyseerd en vergeleken. Bij de analyse van het onderzoekmateriaal is gebruik gemaakt van de percentagetoets 1) en de z.g. nomograph 2).

-
- 1) Zie L.J.J. de Bruyn en P.L.C. Nelissen: "Onbehaaglijke stemming", in: Sociologische Gids, 1966, blz. 339.
 - 2) A.N.Oppenheim: "Questionnaire design and attitude measurement", New York, 1966, blz. 287 - 292.

2. Enkele algemene gegevens

2.1 Persoonlijke gegevens

Het onderzoek heeft betrekking op ex-zelfstandige agrariërs, die op het moment van onderzoek nagenoeg allen jonger dan 50 jaar waren. De gemiddelde leeftijd van beide onderzochte groepen loopt enigszins uiteen en ligt voor de niet-omgeschoolden op 43 jaar en voor de omgeschoolden op 39 jaar. Dit verschil wordt teweeggebracht door een relatief groot aantal 45 - 50 jarigen (40%) bij de niet-omgeschoolden en de groep beneden 35 jaar (32%) bij de omgeschoolden. Of om het wat anders te stellen: de groep niet-omgeschoolden bestaat voor bijna de helft uit voormalige agrariërs boven 45 jaar, terwijl van de omgeschoolden de helft jonger is dan 40 jaar.

In hoeverre deze verschillen aan toevallige omstandigheden te wijten zijn, valt niet uit het voorhanden zijnde materiaal af te leiden. Wel is het zo dat men volgens de voorschriften pas als cursist op een Centrum voor Vakopleiding wordt toegelaten nadat een medische keuring en een geschiktheidsonderzoek heeft plaatsgevonden 1). Een dergelijke aanpak kan in de praktijk enigszins selectief werken. Het zou nuttig zijn indien hierover wat meer informatie beschikbaar zou zijn.

Tabel 2.1 Leeftijd en onderwijs

Leeftijd/onderwijs	Niet-omgeschoolden		Omgесchoolden	
jonger dan 35 jaar	10	11%	26	32%
35 - 40 jaar	17	18%	12	15%
40 - 45 jaar	22	23%	20	25%
45 - 50 jaar	38	40%	11	14%
50 - 55 jaar	8	8%	11	14%
alleen lagere school	18	19%	4	5%
cursorisch onderwijs	33	35%	29	36%
voortgezet dagonderwijs	44	46%	47	59%
Totaal	95	100%	80	100%

1) Brochure: "De Centra voor Vakopleiding van Volwassenen",
Directoraat-Generaal voor de Arbeidsvoorziening, november 1970.

De in doorsnee wat oudere samenstelling van de niet-omgeschoolden evenals de selectie vooraf bij de omgeschoolden kan tot gevolg hebben gehad dat het niveau van het gevolgde onderwijs tussen beide groepen enigszins verschillend is. Gebleken is dat van de niet-omgeschoolden meer dan de helft geen, daarentegen van de omgeschoolden wel voortgezet dagonderwijs heeft gevolgd. Overigens draagt dit dagonderwijs veelal een agrarisch stempel zodat gesteld kan worden dat de oorspronkelijk gevolgde opleiding niet direct een voorbereiding op het Centrum-onderwijs is geweest. Wel kan het gevolgd hebben van voortgezet dagonderwijs mede een stimulans hebben gevormd voor het gaan volgen van een vakopleiding.

Of en in hoeverre beide factoren - leeftijd en onderwijs - verder nog consequenties hebben gehad ten aanzien van het beroep, het beroepsniveau, het oordeel over het nieuwe beroep, enz. zal voor elke groep in de volgende paragrafen worden besproken.

2.2 De bedrijfssituatie

De bedrijven van de in het onderzoek betrokkenen waren, voordat men van beroep veranderde, over het algemeen genomen tamelijk klein. Zo had het merendeel een bedrijf beneden 15 ha of lag de omvang beneden 90 sbe 1).

De verandering van beroep zal bepaalde gevolgen hebben voor het al dan niet voortbestaan van het bedrijf. Gebleken is dat ongeveer een tiende van zowel de omgeschoolden als de niet-omgeschoolden nog alles van het bedrijf in gebruik heeft. Tevens kwam naar voren dat bij de niet-omgeschoolden bijna de helft het bedrijf grotendeels en een iets kleiner aantal volledig heeft afgestoten. Bij de omgeschoolden daarentegen heeft het merendeel (70%) na verloop van tijd niets meer van het bedrijf omhanden. Dat hangt vrijwel geheel samen met het gebruikmaken van een bedrijfsbeëindigingsregeling van het Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw. Opvallend is het verschil met de niet-omgeschoolden waarvan een aanzienlijk aantal het bedrijf buiten het O- en S- fonds om van de hand heeft gedaan.

1) Standaardbedrijfseenheden (sbe) zijn verhoudingsgetallen, die een beoordeling mogelijk maken van de produktieomvang van het gehele bedrijf en van de afzonderlijke produktierichtingen. Deze verhoudingsgetallen zijn gebaseerd op de hoogte van de factorkosten (arbeid, netto-pacht, rente) per ha of per dier bij een moderne doelmatige bedrijfsvoering en het prijspeil in 1968. Zie: "Landbouwcijfers 1975", Den Haag, blz. 206.

Voorbeelden:	1 melkkoe	= 2,5 sbe	1 fokzeug	= 1,6 sbe
	1 mestvarken	= 0,16 sbe	1 jongvee	= 0,7 sbe
	1 ha granen	= 3,0 sbe		
	1 ha suikerbieten	= 6,5 sbe		
	1 ha consumptieaardappelen	= 7,5 sbe		

Tabel 2.2 Grondgebruik na de beroepsverandering

Van bedrijf nog in gebruik	Niet-omgeschoolden		Omgесchoolden	
alles	10	11%	6	7%
een gedeelte	46	48%	18	23%
niets: zonder O- en S-fonds	27	28%	2	2%
met O- en S-fonds	12	13%	54	68%
Totaal	95	100%	80	100%

Het grotendeels afstoten - gemiddeld bleef slechts ongeveer 3,5 ha in gebruik - of het volledig afstoten van het bedrijf houdt mede verband met de redenen welke tot de beroepsverandering hebben geleid. Soms waren dat persoonlijke omstandigheden, zoals een slechte gezondheidstoestand. Belangrijker was echter de bedrijfssituatie, waarbij met name het geringe inkomen en/of een te kleine bedrijfsomvang een rol heeft gespeeld.

Voorzover men na de beroepsverandering het bedrijf heeft aangehouden, is de vraag van belang wie het werk doet. Veelal betekent inkrumping al een zekere aanpassing aan de gewijzigde omstandigheden. In een dergelijke situatie wordt het werk hoofdzakelijk gedaan door de man, daarin nogal eens bijgestaan door zijn vrouw, namelijk op ongeveer de helft van de "restbedrijfjes". In dit opzicht bestaat er weinig verschil tussen de omgeschoolden en niet-omgeschoolden. In enkele gevallen is sprake van inschakeling van een loonwerker.

3. Het nieuwe beroep en de waardering daarvan

3.1 Het nieuwe beroep en het beroepsniveau

Uit verschillende onderzoeken omtrent de houding van zelfstandige agrariërs tegenover beroepsverandering valt af te leiden dat het merendeel van degenen die wel wat voor een ander beroep voelen, proberen zo lang mogelijk de definitieve overgang uit te stellen 1). Is echter eenmaal de beslissing om te veranderen gevallen, dan hoeft dat uiteraard nog niet te betekenen dat daarmee alle problemen zijn opgelost. Zowel ten aanzien van het bedrijf - wie doet het werk? wil of kan men op een geschikte manier van het bedrijf af? - als op het persoonlijke vlak - kan men aan passend werk komen? hoe zal dat werk bevallen? - kan men op moeilijkheden stuiten. Hoe een en ander in de praktijk is verlopen, is aan de hand van enkele vragen nagegaan.

Gebleken is dat het merendeel van de betreffende omgeschoolde en niet-omgeschoolde voormalige agrariërs (resp. 69% en 77%; zie tabel 3.1) op een andere wijze dan door bemiddeling via een arbeidsbureau aan een nieuwe baan is gekomen. Het contact met het nieuwe beroep kwam bij beide categorieën doorgaans op "eigen initiatief" tot stand, namelijk doordat men er "zelf op uitgaat" of solliciteert. Bij de niet-omgeschoolden is in zekere zin ook van betekenis de weg welke verloopt via het nevenberoep (11%), waarbij antwoorden zijn vernomen als: "het nevenberoep werd hoofdberoep" of "geleidelijk aan in dat beroep gegroeid". In een aantal gevallen is bij de contactname met het nieuwe beroep het initiatief min of meer van de werkgever uitgegaan. Ten aanzien van de omgeschoolden komt dat er nogal eens op neer dat men is gaan werken in het bedrijf waar men tijdens de opleiding stage heeft gelopen (19%) na voorafgaand overleg met het arbeidsbureau en de directeur van het opleidingscentrum. Bij de andere in het onderzoek betrokken personen (omgeschoolden 31%, niet-omgeschoolden 23%) verleende het arbeidsbureau rechtstreeks bemiddeling bij plaatsing in een beroep.

-
- 1) C.J.M. Spierings: "Plannen tot beroepsverandering", Den Haag, '73.
J.J.J. Klopogge en P. van der Linden: "Landbouwers in Salland en Twente over hun beroep", Den Haag, 1973.
C.J.M. Spierings: "Jonge veehouders over hun beroep en bedrijf", Den Haag, 1973.
C.J.M. Spierings: "Boer blijven of van beroep veranderen?", Den Haag, 1974.

Tabel 3.1 Wijze waarop aan het nieuwe beroep gekomen naar leeftijd en onderwijs

Leeftijd/ onderwijs	In het nieuwe beroep gekomen						Totaal	
	op eigen initiatief		via werkgever		via arbeidsbureau		niet- omge- sch.	omge- sch.
	niet- omge- sch.	omge- sch.	niet- omge- sch.	omge- sch.	niet- omge- sch.	omge- sch.		
< 40 jaar	67%	60%	4%	16%	19%	24%	27	38
40-45 jaar	59%	40%	9%	30%	23%	30%	22	20
45-55 jaar	52%	36%	15%	14%	26%	50%	46	22
lagere sch.	50%	50%	28%	-	16%	50%	18	4
curs. onderw.	70%	45%	3%	14%	18%	41%	33	29
voortgezet dagonderw.	52%	51%	9%	23%	30%	26%	44	47
Totaal %	69%	50%	8%	19%	23%	31%		
Totaal aant.	65	40	8	15	22	25	95	80

Over het algemeen genomen bestaan er tussen de omgeschoolden en de niet-omgeschoolden in vergelijking met factoren als leeftijd en onderwijs talrijke verschillen in de wijze waarop men aan het nieuwe beroep is gekomen. Voor beide categorieën geldt dat er op diverse onderdelen enkele zij het overigens zwakke samenhangen zijn geconstateerd. Zo zijn er verhoudingsgewijs meer jongeren dan ouderen onder zowel omgeschoolden als niet-omgeschoolden die "zelf op ander werk uitgetrokken". Ook blijkt dat bemiddeling door een arbeidsbureau bij de niet-omgeschoolden vrijwel gelijkmatig in elke leeftijdsgroep plaatsvindt, daarentegen bij de omgeschoolden relatief gezien meer bij de ouderen dan bij de jongeren. Dit zou kunnen betekenen, dat de jongere niet-omgeschoolden wellicht beter bekend zijn met een instantie als het arbeidsbureau en er misschien minder schroomvallig tegenover staan dan de ouderen. Dat tamelijk veel ouderen zich tot een arbeidsbureau richten, zal te maken hebben met de vrees op die leeftijd niet zo gemakkelijk aan werk te kunnen komen 1) of een aanwijzing vormen dat men inderdaad op moeilijkheden stuit bij het vinden van een ander hen passend beroep.

1) Zie ook C.J.M. Spierings: "Jonge veehouders over hun beroep en bedrijf", Den Haag, 1973, blz. 29. En verder: "Boer blijven of van beroep veranderen?", Den Haag, 1974, blz. 19.

Ten aanzien van het gevolgde onderwijs blijkt dat van de niet-omgeschoolde ex-agrariërs relatief vooral degenen naar een arbeidsbureau zijn gegaan die voortgezet lager agrarisch dagonderwijs hebben gevolgd, terwijl dat bij de omgeschoolden juist het geval was bij degenen met cursorisch onderwijs, met een accent op de al wat oudere personen. Helemaal duidelijk zijn de gesignaleerde tendenties evenwel niet. Het zou derhalve nuttig zijn om hieromtrent over wat meer gegevens te kunnen beschikken.

Een in dit kader belangrijke kwestie wordt gevormd door de vraag in wat voor beroepen de betreffende voormalige agrariërs zijn terechtgekomen. Op één uitzondering na hield de overgang in dat men als loontrekkende ging werken. Ten aanzien van de beroepen bestaat een vrij grote verscheidenheid, voornamelijk bij de niet-omgeschoolden. Voor hen waren vooral van betekenis de bouwsector, de sector verkeer en handel alsmede de landbouwverwante sector, welke in totaal aan zo'n 58% werk verschafte.

Tabel 3.2 Het nieuwe beroep

Beroepssector	Niet-omgeschoolden		Omgeschoolden	
Landbouwverwant	16	17%	1	1%
Metaalbewerking	9	9%	36	45%
Bouwvakken en houtbewerking	24	25%	32	40%
Verkeer en handel	15	16%	5	6%
Algemene dienst	10	11%	3	4%
Levensmiddelenbereiding	11	11%	-	-
Overige sectoren	10	11%	3	4%
Totaal	95	100%	80	100%

Bij de omgeschoolden ligt het accent voornamelijk op de sector van de metaalbewerking (45%), op de voet gevolgd door die van de bouwvakken en de houtbewerking (40%). Dit is overigens niet zo vreemd omdat de opleiding op een Centrum voor Vakopleiding uitsluitend hierop gericht is. Opvallend is daarentegen wel dat nog altijd zo'n 15% na de omscholing (meestal degenen met een cursus van de richting metaal) in een ander beroep is beland waarbij de sectoren algemene dienst, verkeer en handel het meest aanspreken. Dit kan te maken hebben met de werkgelegenheidssituatie waarbij men - na al dan niet gedurende enige tijd zonder werk te hebben gezeten - vermoedelijk geneigd was een baan te accepteren die een redelijk inkomen verschafte ook al was men er niet voor opgeleid. Wellicht heeft ook meegeespeeld de voorkeur voor een baan kort bij huis boven een functie overeenkomstig de opleiding maar dan in een andere omgeving. Uit de gesprekken met de betreffende personen zijn echter geen specifieke tendenties naar voren gekomen. Hierover zou nadere informatie wenselijk kunnen zijn. Degenen die

ander werk doen dan waarvoor men indertijd is opgeleid, oefenen een beroep uit als verzekeringsagent, magazijnbediende, bosarbeider, chauffeur, heftruckchauffeur, e.d. Enkelen van hen zijn aanvankelijke weliswaar in hun specifieke beroep werkzaam geweest, maar hebben na verloop van tijd weer iets anders gezocht.

In het voorgaande is gesproken over de wijze waarop de voormalige agrariërs in het nieuwe beroep zijn terechtgekomen. Dit gegeven kan in verband worden gebracht met de beroepssector 1).

Tabel 3.3 Wijze waarop aan het nieuwe beroep gekomen naar beroepssector

Beroepssector	In het nieuwe beroep gekomen						Totaal	
	op eigen		via		via arbeids-			
	initiatief		werkgever		bureau			
	niet- omge-	omge-	niet- omge-	omge-	niet- omge-	omge-	niet- omge-	omge-
sch.	sch.	sch.	sch.	sch.	sch.	sch.	sch.	
Landb. verwant	11	1	-	-	5	-	16	1
Metaalbew.	6	15	-	12	3	9	9	36
Bouw en houtbew.	15	13	4	3	5	16	24	32
Verkeer + handel	11	5	1	-	3	-	15	5
Alg. dienst	9	3	-	-	1	-	10	3
Levensmidd.	9	-	1	-	1	-	11	-
Overige sect.	4	3	2	-	4	-	10	3
Totaal	65	40	8	15	22	25	95	80

Ten aanzien van de omgeschoolden verleende het arbeidsbureau vooral bemiddeling bij plaatsing wat betreft beroepen in de bouwsector (50%). Bij beroepen in de metaalsector is een aanzienlijk gedeelte (33%) gaan werken in het bedrijf waar men destijds stage heeft gelopen. Iets meer dan 40% van de omgeschoolden kwam op eigen initiatief in de bouw- of metaalsector terecht. Degenen die een ander beroep hebben dan waarvoor men een opleiding heeft gevolgd, zijn allen op eigen initiatief aan hun nieuwe baan gekomen.

Aangaande de niet-omgeschoolden bemiddelde het arbeidsbureau nogal eens naar aan de landbouw verwante beroepen, en ook wel naar beroepen in de bouw- en metaalsector. In de sectoren levensmiddelenbereiding, algemene dienst, verkeer en handel speelde met name het eigen initiatief een belangrijke rol.

1) Analyse per beroep is niet mogelijk vanwege de grote verscheidenheid aan beroepen.

In het vorenstaande is gebleken dat de omgeschoolden maar meer nog de niet-omgeschoolden tot verschillende beroepssectoren zijn te rekenen. Betekent dat nu ook dat er verschillen aanwezig zijn ten aanzien van het beroepsniveau? Het niveau van het beroep kan worden aangegeven aan de hand van bepaalde kwalificaties. Ter vergelijking zij opgemerkt dat de zelfstandige agrariërs - op grond van factoren als onderwijs, vakbekwaamheid, grootte van het bedrijf, e.d. - doorgaans zijn in te delen in beroepsniveau 4 of 5 1).

Tabel 3.4 Het niveau van het nieuwe beroep

Beroepsniveau	Niet-omgeschoolden		Omgесchoolden	
2	37	39%	1	1%
3	41	43%	8	10%
4	13	14%	36	45%
5	4	4%	35	44%
Totaal	95	100%	80	100%

Uit tabel 3.4 komt een duidelijk verschil in beroepsniveau naar voren. Zo heeft het merendeel (82%) van de niet-omgeschoolden werk gevonden op de beroepsniveaus 2 (eenvoudig werk) en 3 (enigszins ingewikkeld werk), terwijl de meeste omgeschoolden (89%) in de niveaus 4 (vrij ingewikkeld werk) en 5 (ingewikkeld werk) terecht kwamen. Een en ander hangt samen met het gevolgd hebben van een gerichte beroepsopleiding. Van invloed is ten dele ook het niveau van het oorspronkelijk gevolgde onderwijs, want van degenen onder de niet-omgeschoolden met voortgezet lager agrarisch dagonderwijs hadden er relatief gezien meer een beroep van niveau 4 en 5 dan van degenen met alleen lagere school en/of cursorisch onderwijs. Van invloed is vermoedelijk eveneens de aard van het beroep c.q. de beroepssector, hoewel het verband niet al te duidelijk is. Van betekenis is - vooral bij de niet-omgeschoolden - ten slotte ook de factor leeftijd: naarmate men jonger is, oefenen er naar verhouding meer een beroep van een wat hoger niveau uit dan van de ouderen.

3.2 De overgang naar het nieuwe beroep

Naast het vinden van geschikt werk kunnen er bepaalde andere problemen zijn geweest. Iets daarvan kan blijken uit de omstandig-

1) Ministerie van Sociale Zaken: "Classificatie van de beroepen naar hun onderlinge verwantschap", Den Haag, 1952, blz. 5 en 6.

heid of men meteen al in het nieuwe beroep aan de slag kon. Zo is vastgesteld dat van de niet-omgeschoolden 50% binnen één maand ander werk had nadat het definitieve besluit was genomen om van beroep te veranderen, bij 16% duurde het één tot drie maanden, bij 24% drie tot zes maanden en voor de overigen langer. Overigens dient te worden opgemerkt dat men vaak pas van beroep verandert als men er zeker van is passend ander werk te kunnen krijgen.

Anders ligt de situatie bij de omgeschoolden waar sprake is van een duidelijk breekpunt aan het einde van de opleiding. Gebleken is dat iets meer dan de helft direct na de voltooiing van de cursus werk heeft gevonden. Over het algemeen genomen geldt, dat naarmate men ouder is men minder gemakkelijk aan werk is gekomen: beneden 40 jaar vond 58% direct werk, van 40 - 45 jaar was dat 55% en boven 45 jaar 41%. De gemiddelde duur van het zonder werk zitten bedroeg ruim twee maanden.

Van de overblijvende 47% omgeschoolden die na de cursus zonder werk zat, vond 18% binnen één maand een baan, voor 14% duurde dat één tot drie maanden en voor de overigen langer. Dat sommigen aanvankelijk geen werk konden krijgen, zal in een aantal gevallen te maken hebben gehad met de aanvankelijke wensen die men had ten aanzien van wat passend werk was, misschien ook met een minder gunstige werkgelegenheidssituatie, met het tijdstip waarop de cursus werd afgerond, b.v. in de wintermaanden, of met de veelal oudere leeftijd. Soms kan sprake geweest zijn van een samenloop van omstandigheden.

Voor het merendeel van de geïnterviewde omgeschoolden heeft de voltooiing van de cursus al geruime tijd geleden plaatsgehad. Het is dan ook niet uitgesloten dat de geconstateerde ervaringen verschillen van die welke bij het begin van het nieuwe werk zijn opgedaan. Daarover zijn enkele vragen gesteld. Drie vierde is van mening dat het vinden van geschikt ander werk na de cursus is meegevallen. Een vierde maakt melding van een tegenvallen. Dat had doorgaans betrekking op degenen die na het einde van de opleiding enige tijd zonder werk zaten. Verder betrof het nagenoeg allen die ander werk verrichtten dan waarvoor men is opgeleid. Ten aanzien van de factor leeftijd bleek het tegenvallen naar verhouding nog het meest te slaan op de al wat oudere omgeschoolden (jonger dan 40 jaar 21%, 40 - 45 jaar 20%, ouder dan 45 jaar 36%). Van een onderlinge samenhang tussen de diverse elementen kan evenwel niet direct worden gesproken.

Op de vraag hoe de omgeschoolden de overgang van het Centrum voor Vakopleiding - na de voltooiing van de opleiding - naar het nieuwe werk hebben ervaren, zegt 18% dat het is tegengevallen. Dit houdt ten dele verband met het niet direct werk kunnen vinden, ten dele ook met de omstandigheid geen werk te vinden dat aansluit bij de opleiding. Bepaald leeftijdsgebonden is het tegenvallende onderdeel niet: per leeftijdsklasse maakt het weinig verschil uit.

Bij de niet-omgeschoolde voormalige agrariërs is nagegaan of men moeilijkheden heeft ondervonden gedurende de eerste tijd

in het nieuwe beroep. Gebleken is dat 41% met meer of minder ernstige problemen te maken kreeg, bijvoorbeeld omdat de kennisname vooraf met het nieuwe beroep veelal tamelijk beperkt was. De genoemde moeilijkheden liepen over het algemeen nogal uiteen. Door 10% werd als moeilijkheid ervaren dat het nieuwe werk "binnenwerk" was, 11% noemde "verlies van zelfstandigheid", 5% de "aanpassing aan het hoge werktempo" en eveneens 5% de "lange werkdagen". Daarnaast zijn door enkelen moeilijkheden genoemd als: "de onbekendheid met het werk", "de samenwerking met anderen" en "de vaste werktijden".

Aan degenen die de eerste tijd moeilijkheden hadden, is in aansluiting hierop geïnformeerd wat daarvan in een later stadium is meegevallen. Uit de vernomen reacties blijkt dat bij 25 personen (26%) sprake is geweest van "meevallers", terwijl bij 14 personen (15%) de moeilijkheden zijn gebleven. Meegevallen zijn uiteindelijk vooral: het binnen-zitten, het verlies van zelfstandigheid en de vaste werktijden.

In aansluiting hierop is naar voren gekomen dat ruim twee derde van de niet-omgeschoolden niet meer terug zou willen naar het vroegere boerenberoep. Als redenen daarvan gaf men o.m. op: "het huidige werk bevalt goed", "meer vrije tijd en vakantie in dit beroep", "beter inkomen", "goede sociale voorzieningen", "geen risico's in het huidige beroep". Een derde van de ex-zelfstandige agrariërs daarentegen zou wel terug willen: van de jongeren relatief meer dan van de ouderen (beneden 40 jaar 37%, 40 - 45 jaar 32%, boven 45 jaar 28%). Onder de genoemde redenen om terug te willen, wordt die van "het liever zelfstandig zijn" het vaakst genoemd, nl. in driekwart van de gevallen. Andere weleens genoemde motieven zijn: "het boerenberoep is een mooi beroep", "het boerenberoep biedt veel afwisseling", "werk in de buitenlucht".

Ongeveer de helft van degenen die naar het boerenberoep terug willen was achteraf gezien van mening dat het beter was geweest eerder van beroep te veranderen. Dat betrof voornamelijk de groep van 40 - 50 jaar. In hoeverre daarmee bepaalde moeilijkheden vermeden hadden kunnen worden, valt echter niet uit de beschikbare gegevens af te leiden.

Het ondervinden van moeilijkheden bij de niet-omgeschoolden zou er toe kunnen leiden dat men van mening was de beroepsverandering anders te hebben moeten aanpakken. Het merendeel is de overtuiging toegedaan het volgens henzelf op de goede manier te hebben gedaan. Een zevende deel (16%) daarentegen had het zich - achteraf gezien althans - anders voorgesteld. Gedacht wordt dan aan "zelf meer uitkijken" (4%), "zich beter laten voorlichten" (3%) of "een omscholingscursus volgen" (9%). Een en ander staat geheel los van factoren als leeftijd of het gevolgde onderwijs.

Aan de omgeschoolde voormalige agrariërs zijn twee soortgelijke vragen gesteld, namelijk of men achteraf gezien:
- beroepsverandering een juiste beslissing vond
- het volgen van een cursus op het Centrum de beste oplossing vond.

De meeste omgeschoolden (86%) merkten het van beroep veranderen als een juist besluit aan, terwijl enkelen (4%) het daarmee grotendeels eens waren. Een tiende daarentegen had een andere mening, vooral degenen die geen werk hadden waarvoor ze opgeleid waren. Naar leeftijd bezien lag het accent vrijwel uitsluitend beneden 40 jaar. Wat het volgen van een cursus betreft viel op dat 92% van de omgeschoolden dat ook de beste oplossing vond. Slechts een paar personen waren daarover minder te spreken.

3.3 Het oordeel over het nieuwe beroep

Al naar gelang de bij de overgang naar het nieuwe beroep opgedane ervaringen en de in dit opzicht eventueel ondervonden moeilijkheden kan het oordeel over het nieuwe beroep meer of minder gunstig luiden. Daarnaast kunnen op directe of indirecte wijze nog andere factoren meespelen welke kenmerkend waren voor het vorige agrarische beroep. Om hieromtrent wat meer te weten te komen, zijn enkele vragen gesteld.

Vergelijking met de werkzaamheden betreffende het boerenberoep laat zien, dat een negende (11%) van de niet-omgeschoolden - afkomstig uit verschillende leeftijdsklassen - geen enkel voordeel aan het huidige werk weet te noemen. De anderen (89%) geven een of meer voordelen aan, waarbij met name is aangestipt: "meer vrije tijd en vakantie", "vast loon", "goede sociale voorzieningen", "lichter werk", "geen zorgen en risico's meer", "minder gejaagd".

Naast tal van voordelen heeft 40% van de niet-omgeschoolden geen nadelige kanten van het huidige beroep genoemd, terwijl 60% één of meer nadelen te berde bracht. Eén nadeel springt er erg uit bij vergelijking van het huidige werk met het boerenwerk, namelijk "het verlies van zelfstandigheid" (door 40% genoemd). Andere nadelen van enige betekenis zijn: "het werken tussen vier muren", "eentonigheid van het werk", "vaste werktijden".

Het noemen van nadelen door een aantal niet-omgeschoolden kan op andere gegevens worden betrokken. Gebleken is dat vooral degenen beneden 40 jaar (52%) nadelen noemen, dit in tegenstelling tot de wat oudere personen (40 - 45 jaar 36%, boven 45 jaar 33%). Verder komt naar voren dat een aanzienlijk aantal van hen (26%) de wens te kennen heeft gegeven eventueel het huidige beroep de rug te willen toekeren en het boerenberoep weer te gaan uitoefenen. Men kan zich afvragen of een dergelijke houding tot een werkelijke verandering zal leiden. Meestal zal beroepsverandering zo'n ingrijpende stap geweest zijn dat terugkeer naar de oude situatie niet of vrijwel zeker onmogelijk is, b.v. omdat men het bedrijf al grotendeels of volledig heeft afgestoten, om gezondheidsredenen, enz.

Wat de omgeschoolden betreft kon bij de beantwoording van de vraag naar het oordeel over het nieuwe beroep een detaillering in

de antwoorden worden gegeven. Zo kwam naar voren dat een vierde (24%) "erg goed" over het huidige werk was te spreken, ruim de helft (63%) "goed" en 6% "matig". Slechts enkelen (7%) hadden een negatief oordeel, hetgeen des te opvallender is daar niet allen werkzaam zijn in het beroep waarvoor men op het Centrum is opgeleid. Het meer of minder gunstige oordeel over het huidige werk houdt geen verband met het al dan niet stage lopen. Wel zal het gelopen hebben van enkele weken stage de overgang naar het nieuwe werk soepeler hebben doen verlopen. Een en ander hoeft geenszins te betekenen dat er van "tegenvallers" nauwelijks of geen sprake was. Zo heeft 13% moeite gehad met de aard van het werk, met name degenen die ander werk zijn gaan doen dan waarvoor men aanvankelijk is opgeleid. Rond een vierde is vooral het begin in de nieuwe baan het inkomen niet meegevallen. Dat sloeg nogal eens op degenen die moeite hadden met het vinden van ander werk. Naar leeftijd bezien zit er tussen de groep beneden en boven 45 jaar een tamelijk duidelijk verschil (resp. 31% en 14%). Verder kwam naar voren dat ongeveer een op de acht omgeschoolden (13%) moeite had met het werktempo; van een samenhang met de factor leeftijd was in het voorhanden zijnde materiaal evenwel geen sprake.

Het geheel overziend kan men stellen dat er zowel bij de niet-omgeschoolden als de omgeschoolden waarschijnlijk meer sprake zal zijn van een kritische houding tegenover het nieuwe beroep dan een werkelijk te verwachten terugkeer naar het beroep van zelfstandig agrariër. Wel kan het zijn dat een aantal van hen - en eventueel ook anderen - ander werk willen gaan doen. Daarop wordt in het volgende hoofdstuk nader ingegaan.

4. Het arbeidsmarktgedrag

4.1 Beroepsmobiliteit

In het voorgaande is naar voren gekomen dat de niet-omgeschoolden bij de overgang naar een nieuw beroep over het algemeen wat meer moeilijkheden hebben ondervonden dan de omgeschoolden. Dit is niet zo verwonderlijk omdat bij de omgeschoolden tijdens de opleiding op het Centrum voor Vakopleiding veel aandacht werd besteed aan voorlichting (over onderwerpen als sociale voorzieningen in het toekomstige beroep, de rechten en plichten als werknemer, het eventueel zonder werk komen, enz.) en begeleiding. Een en ander geschiedt in het kader van het systeem van individuele scholing 1), waarbij de cursist de opleiding kan doorlopen in het hem eigen tempo en al werkende de diverse problemen kan oplossen.

Ook de beoordeling van het huidige werk kreeg bij beide groepen verschillende accenten. Tevredenheid is evenwel een betrekkelijke zaak. Vaak wordt, afhankelijk van de mogelijkheden, een redelijke oplossing gezocht. Door wijziging in de omstandigheden kan echter een andere oriëntatie ontstaan. Dat kan er in een aantal gevallen toe hebben geleid dat men, na eerst enige tijd in een bepaald beroep werkzaam te zijn geweest, daarna weer is gaan uitzien naar een ander beroep en dit eventueel is gaan uitoefenen. In dit proces spelen bepaalde voorkeuren en verwachtingen een rol, gerelateerd aan feitelijke of voorgenomen mogelijkheden. Het afwegen van de voor- en nadelen van het beroep zal anders uitvallen bij een vrijwillige omschakeling dan wanneer sprake is van een gedwongen overstap.

Een en ander leidt derhalve tot de vraag of en in hoeverre de aanvankelijk gemaakte "keuze" inderdaad een goede is geweest of dat er na verloop van tijd alsnog een heroriëntatie heeft plaatsgevonden. Vooraf dient te worden opgemerkt dat deze vraag slechts in bepaalde opzichten met het voorhanden zijnde materiaal is te beantwoorden; dit mede vanwege het feit dat is gewerkt met een secundaire analyse van eenmalig waargenomen gegevens. Voor een goed inzicht zou een nieuwe enquête nodig zijn om de drijfkrachten van de pro's en contra's van de aanvankelijke "keuze" te kunnen onderkennen. Om diverse redenen (tijd, kosten) was dit niet haalbaar. Een andere beperking lag in de omstandigheid dat er tussen de overgang van het zelfstandig agrarisch beroep naar een ander beroep en het tijdstip van de peiling niet zo'n lange tijd heeft gelegen.

1) Brochure: "De Centra voor Vakopleiding van Volwassenen", Directoraat-Generaal voor de Arbeidsvoorziening, november 1970.

Ten aanzien van de niet-omgeschoolden geldt dat 20% na verloop van tijd ander werk is gaan doen, terwijl dat bij de omgeschoolden 14% was. Het verschil tussen beide groepen is relatief gezien vrij klein. Omschakeling via voorlichting en begeleiding leidt blijkbaar niet zonder meer tot een "vastere" keuze dan wanneer dat op een andere wijze plaatsvindt. Houdt dat in dat er bij vergelijking met factoren als leeftijd, beroepsgroep, beroepsniveau, enz. evenmin verschillen bestaan?

Qua leeftijd is het verschil tussen beide groepen, die na de beroepsverandering weer ander werk zijn gaan doen, niet zo groot. Bij de niet-omgeschoolden zijn relatief gezien evenwel iets meer jongeren dan ouderen tussentijds ander werk gaan doen (beneden 40 jaar 26%, boven 40 jaar 17%). Ongeveer twee derde kon aanvankelijk in een ander beroep niet zo snel aan de slag. Nadat het besluit was genomen met het boerenberoep te stoppen, duurde het nog enkele maanden aler de overstap werd gemaakt. Verder is naar voren gekomen dat circa de helft van de niet-omgeschoolden oorspronkelijk een beroep had in de bouwsector en een kwart in de landbouwverwante sector. Na de overstap is een deel terechtgekomen in de sector algemene dienst, terwijl ook wel van betekenis was de sector handel en verkeer. Opvallend is overigens dat een ander - zij het kleiner deel - later werk vond in de bouwsector en in de landbouwverwante sector. Zo op het oog zijn beide sectoren voor sommigen aantrekkelijk, terwijl anderen hierin juist niet willen werken. Het zou interessant zijn dit proces te volgen en te zien wat voor consequenties daar op de langere duur weer uit zouden voortvloeien. Niet uitgesloten is dat er bij beide sectoren een soort "wisselwerking" bestaat uit (telkens) andere personen. Opvallend is overigens wel dat slechts weinigen van de van werkring veranderde niet-omgeschoolden de wens te kennen heeft gegeven eventueel naar het boerenberoep terug te willen.

Bij de omgeschoolden die ander werk zijn gaan doen ligt de situatie geheel anders. Zo hebben allen op één na een cursus van de richting metaal gevolgd (onderhouds-of constructiebankwerken), waarbij de meesten na het voltooien van de opleiding enige tijd zonder werk zaten. Vrijwel allen daarvan hebben ander werk dan waarvoor ze omgeschoold zijn; men kwam voornamelijk terecht in de sectoren algemene dienst, verkeer en handel. Opgemerkt wordt dat de meesten van de van werkring veranderde omgeschoolden de overgang van het Centrum naar het nieuwe beroep is meegevallen.

Qua beroepsniveau is sprake van enkele verschuivingen bij vergelijking van het eerste beroep na de overgang met het latere beroep. Bij de niet-omgeschoolden had aanvankelijk 79% een beroep van niveau 2 en 3 (eenvoudig of enigszins ingewikkeld werk), daarentegen op een later tijdstip 68%. Het accent bleef dus bij de lagere niveaus, hoewel in mindere mate, waarbij men soms op een hoger, soms op een wat lager niveau uitkwam. Het beeld bij de omgeschoolden is eveneens gewijzigd. Oefende eerst 83% een beroep uit op niveau 4 of 5 (vrij ingewikkeld of ingewikkeld werk), later

was dat gedaald tot 67%. Ook hier weer is bij sommigen sprake van een verschuiving naar een hoger, bij wat meer anderen echter naar een lager niveau. Met andere woorden, bij de niet-omgeschoolden steeg het aanvankelijk tamelijk lage niveau enigszins terwijl bij de omgeschoolden sprake was van enige daling van het niveau.

Verandering van werk zal doorgaans zijn samengevallen met een verandering van werkgever. Daarnaast kan men bij een andere werkgever zijn gaan werken zonder dat het gepaard ging met een overgang naar een ander beroep.

Gebleken is dat rond drie vierde van de voormalige agrariërs na de beroepsovergang vanuit de landbouw nog steeds in hetzelfde beroep én bij dezelfde werkgever werkzaam is. Beroepsmobiliteit kwam voor bij 20% van de niet-omgeschoolden en bij 14% van de omgeschoolden. Van wisseling van werkgever was bij de omgeschoolden naar verhouding iets meer sprake dan bij de niet-omgeschoolden (resp. 26% en 20%).

Tabel 4.1 Mobiliteit naar werk en werkgever

Werkgever	Werk	Niet-omgeschoolden	Omgeschoolden		
zelfde werkgever:	zelfde werk	74	78%	57	71%
	ander werk	2	2%	2	3%
andere werkgever:	zelfde werk	2	2%	12	15%
	ander werk	17	18%	9	11%

Naar leeftijd bezien blijken vooral de jongeren onder de niet-omgeschoolden bij meerdere werkgevers te hebben gewerkt (jonger dan 40 jaar 26%, ouder dan 40 jaar 15 à 20%), daarentegen van de omgeschoolden juist de al wat ouderen (jonger dan 40 jaar 18%, ouder dan 40 jaar 30 à 35%). Laatstgenoemden geven nogal eens als reden voor de wisseling op dat "het werk niet beviel" en "men ontslag had genomen" - wat met name geldt voor degenen die ander werk deden dan waarvoor ze aanvankelijk op het Centrum waren opgeleid - of dat "het werk of karwei was afgelopen". Andere vermelde redenen waren soms "te ver van huis" of "te laag loon".

Tabel 4.1 laat ten aanzien van de omgeschoolden verder zien dat een aantal weliswaar van werkgever is veranderd maar hetzelfde werk heeft gehouden (15%). Wat de niet-omgeschoolden betreft blijkt wisseling van werkgever nagenoeg in alle gevallen samen te vallen met de uitoefening van weer een ander beroep.

De eerdere conclusie dat omschakeling via omscholing niet zonder meer leidt tot een "vastere" keuze kan dus wel gehandhaafd blijven, met de kanttekening echter dat wisseling van werkgever bij de omgeschoolden in mindere mate leidt tot verandering van werk dan bij de niet-omgeschoolden. Een verklaring hiervoor kan zijn dat laatstgenoemden wellicht eerder geneigd zijn nogmaals een

overstap te maken, als het gaat om geschikter en beter betaald werk, omdat b.v. het niveau niet zo hoog is, dan de omgeschoolden die voor een bepaald soort werk zijn opgeleid waardoor men er bij verandering misschien qua aard van het werk en/of inkomen op achteruit zal gaan.

Voor een aantal voormalige agrariërs was de eerste omschakeling blijkbaar geen definitieve, maar is gevolgd door een ontwikkeling welke vermoedelijk nieuwe veranderingen met zich heeft meegebracht, waaraan men zich overigens - vrijwel allen bevalt het huidige werk goed - wel heeft weten aan te passen. Een dieper inzicht in de met deze verdere mobiliteit samenhangende aspecten is niet te geven; daarvoor zouden de betreffende groepen bijvoorbeeld enkele jaren in hun beroepsleven moeten worden gevolgd.

De wisseling van werkgever naar de wijze waarop men in de nieuwe situatie is beland, laat enkele duidelijke verschillen zien. Bij de niet-omgeschoolden heeft de helft op eigen initiatief of via een werkgever de overstap gemaakt, terwijl de overigen daarbij het arbeidsbureau hebben ingeschakeld (zie tabel 4.2). Wanneer eenmaal de beroepsverandering heeft plaatsgevonden, blijkt een (relatief) toenemend aantal personen zich bij herhaalde mobiliteit tot de formeel bemiddelende instanties te wenden (vergelijk ook tabel 3.1). Aanleiding daartoe kan zijn geweest een betere bekendheid met het arbeidsbureau en wellicht ook de omstandigheid dat men minder gemakkelijk dan voorheen aan werk kon komen. Niet uitgesloten is dat nog andere factoren hebben meegespeeld. Het beperkte basismateriaal maakt verdere uitsplitsingen evenwel onmogelijk.

Tabel 4.2 Wijze waarop aan het nieuwe werk gekomen bij herhaalde mobiliteit

	In het nieuwe beroep gekomen						Totaal	
	op eigen initiatief		via werkgever		via arbeidsbureau			
	niet-omge-sch.	omge-sch.	niet-omge-sch.	omge-sch.	niet-omge-sch.	omge-sch.	niet-omge-sch.	omge-sch.
andere werkg.	32%	62%	15%	9%	53%	29%	100%	100%
zelfde werkg.	77%	46%	7%	22%	16%	32%	100%	100%
Totaal	69%	50%	8%	19%	23%	31%	100%	100%
	(65)	(40)	(8)	(15)	(22)	(25)	(95)	(80)

Bij de omgeschoolden kwam meer dan voorheen de wisseling van werkgever op eigen initiatief tot stand - het beroep bleef hetzelfde - terwijl herplaatsing via een arbeidsbureau relatief gezien gelijkbleef - men zocht ander werk dat zou aansluiten bij de gevolgde Centrumopleiding.

De wisseling van werk of werkgever kan gepaard zijn gegaan met een korte of langere periode van werkloosheid, tenminste als men er niet meteen in slaagde aan de slag te komen. Van de niet-omgeschoolden blijken 11 personen meermalen werkloos te zijn geweest, waarvan 8 bij herhaald zoeken naar een andere baan en/of een andere werkgever. In beide gevallen waren de meesten ouder dan 45 jaar. Bij drie personen verleende het arbeidsbureau bemiddeling. Bij de omgeschoolden hebben in totaal 12 van de 23 personen, die van werk en/of werkgever zijn veranderd zonder werk gezeten, niet zozeer bij het vinden van een geschikte andere baan (2 man) maar meer bij de wisseling van werkgever (9 man); vrijwel allen waren ouder dan 45 jaar. Zeven van de 12 personen zijn bij de wisseling bemiddeld via een arbeidsbureau.

Beroepsverandering kan tot gevolg hebben gehad dat men naar het nieuwe werk is gaan pendelen, soms dat men is verhuisd. Van de niet-omgeschoolden woont twee derde nog op de boerderij, van de omgeschoolden ruim drie vierde. Degenen die verhuisd zijn (niet-omgeschoolden 32%, omgeschoolden 18%) hebben doorgaans op tamelijk geringe afstand - minder dan 10 km - andere huisvesting gevonden. Als redenen voor de verhuizing zijn nogal eens genoemd, dat men het bedrijf moest verlaten omdat het een pachtbedrijf was of omdat het bedrijf in zijn geheel verkocht werd. Soms was de kwaliteit van de woning niet al te best of lag het huis ongunstig ten opzichte van het nieuwe werk of de scholen van de kinderen.

Herhaalde mobiliteit heeft dus slechts in een beperkt aantal gevallen geografische mobiliteit tot gevolg gehad. In hoeverre de wens om in de vertrouwde omgeving te blijven wonen daarbij een dominerende rol speelt, laat zich slechts raden. Bepaald onlogisch klinkt het niet.

4.2 Mobiliteitsgeneigdheid

In de vorige paragraaf is gebleken dat wisseling van werk of werkgever na de beroepsverandering vanuit de landbouw is voorgekomen bij rond 25% van de ex-zelfstandige agrariërs. Men zou mogen verwachten dat deze groep op de door henzelf gewenste plaats is terechtgekomen, maar het is de vraag of dat werkelijk het geval is. Verder kan men zich afvragen of er onder de andere z.g. niet-mobielen wellicht eveneens een zekere neiging bestaat tot verandering van werk dan wel werkgever. Tijdens de gehouden enquêtes is een vraag gesteld welke enig inzicht kan geven in de mobiliteitsgeneigdheid, die hier is omschreven als: het plan hebben elders werk te gaan zoeken en/of uit te zien naar een andere werkgever.

Nadere analyse laat zien dat voornamelijk de omgeschoolden (32%) tot mobiliteit geneigd zijn (niet-omgeschoolden 12%), zowel wat betreft de gerichtheid op ander werk (23%) als op een andere

werkgever (28%). Tevens valt op dat verhoudingsgewijs meer omgeschoolden weer aan verandering denken dan er in feite al aan wisseling is voorgekomen. Dat kan verschillende oorzaken hebben.

Tabel 4.3 Mobiliteitsgeneigdheid

Werkgever	Werk	Niet-omgeschoolden	Ongeschoolden		
zelfde werkgever:	zelfde werk	83	88%	55	68%
	ander werk	5	5%	3	4%
andere werkgever:	zelfde werk	2	2%	7	9%
	ander werk	5	5%	15	19%

Allereerst de neiging ander werk te willen uitoefenen: bij de niet-omgeschoolden is dat 10% en bij de omgeschoolden 23%. Als redenen van verandering noemen de niet-omgeschoolden: "de aard van het huidige werk bevalt niet", "de beloning is te laag", "de werksfeer deugt niet", "wil vrijer zijn", "liever werk in de buitenlucht". Geheel anders luidde de motivering bij de meeste omgeschoolden die bij voorkeur werkzaam wilden zijn in de werkkring waarvoor men indertijd op het Centrum een opleiding had ontvangen. Sommigen van hen gaven tevens de wens te kennen "meer te willen verdienen". Met andere woorden: bij de omgeschoolden ligt het accent meer op een niet-optimale koppeling van opleiding en werk dan bij de aard van het werk, daarentegen bij de niet-omgeschoolden vooral op het werk als zodanig.

De mobiliteitsgeneigdheid bij de niet-omgeschoolden komt het meest voor in de leeftijdsklasse tot 40 jaar (26%), bij de omgeschoolden evenwel bij 35 - 45 jaar (38%). In de overige leeftijdsklassen komt deze nergens voor: de meesten zijn redelijk tot goed tevreden over het werk dat ze verrichten. Op zichzelf gezien zegt tevredenheid nog niet zoveel, omdat men waarschijnlijk geneigd is een bepaalde situatie te aanvaarden tegen de achtergrond van de op dat moment aanwezige mogelijkheden. Misschien dat latere wijzigingen in de externe omstandigheden, b.v. in de vraag naar werknemers, hogere beloningen of betere sociale voorzieningen, aanleiding kunnen geven tot verhoogde mobiliteitsgeneigdheid. Het is echter niet mogelijk aan de hand van het voorhanden zijnde materiaal daarop een sluitend antwoord te geven. Dat zou een afzonderlijke studie over een langere periode van onderzoek vereisen.

Naar beroepssector bezien gaat de belangstelling bij de niet-omgeschoolden uit naar de sectoren bouw, algemene dienst, verkeer en handel, daarentegen bij de omgeschoolden voor het merendeel naar de metaalsector, dus in de richting van een beroep waarvoor men eerder op het Centrum een cursus heeft gevolgd. Het aantal tot mobiliteit geneigden onder de omgeschoolden is groter dan het aantal waar geen aansluiting bestaat tussen opleiding en werk (resp.

23% en 15%; zie ook tabel 3.2). Een verklaring hiervoor is dat sommigen weliswaar in de "geijkte" beroepssector - bouw of metaal - zijn terechtgekomen maar niet volledig in het juiste beroep. De voorgestane verandering zal voor deze groep dan ook minder ingrijpend zijn dan voor degenen die in een geheel andere beroepssector werken, b.v. in die van de algemene dienst, handel en verkeer.

Opvallend is dat nagenoeg niemand van degenen die ander werk willen gaan doen - van zowel de omgeschoolden als de niet-omgeschoolden - reeds eerder is verhuisd. Of ook het omgekeerde het geval is, namelijk dat onder de verhuisden plannen tot mobiliteit niet zullen voorkomen, kan worden betwijfeld. Eerder zal hier sprake zijn van een toevallige samenloop van omstandigheden dan van werkelijke verbanden.

Tabel 4.4 Mobiliteit en mobiliteitsgeneigtheid

Verandering tot dusver van.....	Niet-omgeschoolden				Omggeschoolden					
	Plannen tot verandering to werk:ja		werk:neen taal		Plannen tot verandering to werk:ja		werk:neen taal			
	werkgever: ja	werkgever: neen	werkgever: ja	werkgever: neen	werkgever: ja	werkgever: neen	werkgever: ja	werkgever: neen		
ja: ja	2	1	1	13	17	3	1	-	5	9
neen	-	-	-	2	2	2	-	-	-	2
neen:ja	-	-	-	2	2	-	-	1	11	12
neen	3	4	1	66	74	10	2	6	39	57
Totaal	5	5	2	83	95	15	3	7	55	80

Van de tot mobiliteit geneigde niet-omgeschoolden en omgeschoolden heeft circa een derde daarvóór ook al ander werk gehad. Van de overigen kan niet gezegd worden dat de plannen tot verandering van werk van recente datum zijn, tenminste niet van de omgeschoolden waarvan een aantal een beroep uitoefent waarvoor men niet is opgeleid. Waarschijnlijk is deze categorie al die tijd in meerdere of mindere mate op zoek geweest naar geschikt werk, maar is dat om welke reden ook steeds niet gelukt.

Slechts enkelen van degenen die bij een andere werkgever wensen te werken, zijn al eens eerder van werkgever en/of werk geband met het werk als zodanig, in die zin dat men werk wil doen dat in het verlengde ligt van de opleiding, hetgeen bij deze werkgever niet te realiseren is. Een en ander komt tot uiting in de motivering, namelijk dat men wil veranderen "om werk te krijgen dat aansluit bij de opleiding". Een enkele keer vindt men "het inkomen te laag". Bij de niet-omgeschoolden speelt ten dele "de aard van het werk" een rol, ten dele ook omstandigheden als "een

te laag inkomen" of "te lange werktijden". De neiging van werkgever te veranderen komt relatief gezien het meest voor bij de jongere ex-zelfstandige agrariërs en nauwelijks bij de ouderen (beneden 35 jaar rond 30%, boven 45 jaar circa 5%).

5. Samenvatting en slotbeschouwing

Doel en opzet van het onderzoek

De toenemende betekenis van de omscholing als beleidsinstrument ten behoeve van de arbeidsmarkt, vormt een van de beweegredenen van deze studie. Nagegaan is of en in hoeverre de beroepsverandering van voormalige agrariërs al dan niet een negatieve houding heeft teweeggebracht ten opzichte van het nieuwe beroep. Deze omschakeling was doorgaans geen vrije keuze maar meer een gevolg van problemen betreffende het bedrijf (klein bedrijf, laag inkomen, e.d.) en/of de persoon (gezondheidstoestand, geen opvolger), wat op zich reeds tot min of meer negatieve oriëntaties kan hebben geleid.

Beroepsverandering, een nog steeds actueel hoewel de laatste paar jaar in mindere mate voorkomend verschijnsel, vindt in de praktijk meestal plaats langs de "kortste weg", waarbij men rechtstreeks overstapt naar een ander beroep. Het gaat hier om de z.g. niet-omgeschoolden. Een andere mogelijkheid is het volgen van bijvoorbeeld een omscholingscursus - van de richting bouw of metaal - op een Centrum voor Vakopleiding voor Volwassenen vóór men naar een ander beroep overgaat. Bij deze laatste groep - de omgeschoolden - is tijdens de opleiding veel aandacht besteed aan voorlichting en begeleiding met betrekking tot het toekomstig beroep. Een soepeler verlopende overgang dan bij de niet-omgeschoolden is dan ook niet uitgesloten. Wellicht is bij de omgeschoolden tevens sprake geweest van een dermate "succesvolle" overgang, dat later geen herhaalde verandering van werk en/of werkgever is gevolgd.

Het ging er bij deze studie om mogelijke verschillen op te sporen tussen omgeschoolden en niet-omgeschoolden aangaande het nieuwe beroep en het beroepsniveau, de overgang naar en de waardering van het nieuwe beroep, de beroepsmobiliteit en de geneigdheid tot verdere verandering. Het accent lag derhalve op een inventarisatie van de gevolgen en niet op een evaluatie van het effect van voorlichting en begeleiding in het kader van de beroepsverandering van zelfstandige agrariërs.

Het uitgangspunt van deze studie is een drietal onderzoekingen geweest. Twee daarvan hebben betrekking op de positie en ervaringen van 95 zelfstandige agrariërs in Drenthe en Noord-Brabant, welke in 1970 of 1971 van beroep zijn veranderd en op dat tijdstip jonger dan 50 jaar waren. Deze groep personen vormen te zamen de niet-omgeschoolden. Als vergelijkingsgroep zijn degenen genomen, die in de loop van 1972 of 1973/74 de cursus op een Centrum voor Vakopleiding voltooid hebben beëindigd. In totaal gaat het om 80 omgeschoolden.

Basis van deze studie zijn dus de gegevens van genoemde drie onderzoeken op de tijdstippen dat de diverse enquêtes zijn gehouden (niet-omgeschoolden: 1972, omgeschoolden: resp. 1973 en voor een deel in de tweede helft van 1974). Bij de interpretatie dient hiermee rekening te worden gehouden, evenals met de omstandigheid dat het onderzoeksgebied niet geheel hetzelfde is (niet-omgeschoolden: Drenthe en Noord-Brabant, omgeschoolden: min of meer verspreid over het hele land).

Enkele algemene gegevens

Dooreengenomen waren de niet-omgeschoolden wat ouder dan de omgeschoolden (niet-omgeschoolden: de helft ouder dan 45 jaar, omgeschoolden: de helft jonger dan 40 jaar). Een dergelijk verschil kan toevallig zijn, maar het is niet uitgesloten dat de medische keuring evenals het geschiktheidsonderzoek, welke aan het volgen van een Centrumopleiding voorafgaan, enigszins selectief hebben gewerkt. Deze selectie kan veroorzaakt hebben dat het niveau van de omgeschoolden hoger is - meer voortgezet dagonderwijs - dan dat van de niet-omgeschoolden. Omgekeerd kan het gevolgd hebben van dagonderwijs mede een stimulans geweest zijn zich te laten omscholen.

Vooraf de omgeschoolden hebben het agrarisch bedrijf volledig afgestoten, namelijk door gebruik te maken van een beëindigingsregeling van het O- en S-fonds. Van de niet-omgeschoolden heeft nog ongeveer de helft een deel van het landbouwbedrijf aangehouden, enkelen zelfs het hele bedrijf. Het werk gebeurt meestal door de man, daarin bijgestaan door zijn vrouw; soms wordt een loonwerker ingeschakeld.

Het nieuwe beroep en het beroepsniveau

Het merendeel van zowel de omgeschoolden als de niet-omgeschoolden is op een andere wijze dan door bemiddeling van een arbeidsbureau - meestal "op eigen initiatief" - aan nieuw werk gekomen. Bij de niet-omgeschoolden heeft daarnaast het nevenberoep soms de weg geopend naar een nieuw beroep, bij de omgeschoolden nogal eens het bedrijf waar men tijdens de opleiding stage heeft gelopen. Het arbeidsbureau bemiddelde bij 23% van de niet-omgeschoolden en 31% van de omgeschoolden, wat in beide gevallen zowel jongeren als ouderen betrof. Dat nogal wat ouderen naar een arbeidsbureau gingen, kan te maken hebben met de verwachting via deze instantie gemakkelijker passend ander werk te kunnen vinden.

De niet-omgeschoolden zijn in een breed scala van beroepen terechtgekomen, zoals in de bouw, handel en verkeer alsmede in aan de landbouw verwante bedrijven. De omgeschoolden volgden allen een bouw- of metaalcursus. Dat leidde overigens niet altijd tot

een beroep in deze sectoren: 15% belandde o.m. in de sectoren algemene dienst en handel en verkeer. Dat kan te maken hebben met de wat moeilijke werkgelegenheidssituatie. Wellicht heeft ook meegespeeld de voorkeur voor een baan kort bij huis boven een functie overeenkomstig de opleiding maar dan in een andere omgeving. Sommige omgeschoolden zijn aanvankelijk wel in hun specifieke beroep werkzaam geweest, maar zochten na verloop van tijd weer iets anders.

Via het arbeidsbureau verkregen de omgeschoolden vooral werk in de bouwsector en - in mindere mate - in de metaalsector, daarentegen de niet-omgeschoolden in de landbouwverwante sector en in die van bouw en verkeer. Iets meer dan 40% van de omgeschoolden kwam "op eigen initiatief" in de bouw- of metaalsector; bij de niet-omgeschoolden was dat eveneens het geval terwijl ook de sectoren handel en verkeer, algemene dienst, levensmiddelenbereiding en de landbouwverwante sector van betekenis waren.

Het beroepsniveau van de niet-omgeschoolden lag voor een belangrijk deel op niveau 2 en 3 (eenvoudig tot enigszins ingewikkeld werk) en bij de omgeschoolden op niveau 4 en 5 (vrij ingewikkeld of ingewikkeld werk). Ter vergelijking diene dat het beroepsniveau van zelfstandige agrariërs doorgaans 4 of 5 is. De omgeschoolden zijn dus - in tegenstelling tot de niet-omgeschoolden - direct na de beroepsvergang meestal op hetzelfde beroepsniveau gebleven.

Het oordeel over het nieuwe werk

Bij vergelijking van het huidige beroep met het vroegere boerenberoep zijn drie elementen onderscheiden, namelijk de aard van het werk, de waardering van het werk en de financiële aspecten. Gebleken is dat vooral de financiële aspecten positief gewaardeerd worden, op de voet gevolgd door een welwillende beoordeling van het werk. De omgeschoolden bestempelen - mede door de voorlichting en begeleiding tijdens de cursus - het nieuwe werk over het algemeen gunstiger dan de niet-omgeschoolden. Ten aanzien van de aard van het werk is de situatie ongeveer analoog. Over de gehele lijn genomen blijkt dat een aanzienlijk aantal omgeschoolden en niet-omgeschoolden van mening is dat hun positie is verbeterd.

Verder is naar voren gekomen dat er geen verband bestaat tussen het niveau van de huidige functie en het oordeel over het werk. Evenmin is een ongunstig oordeel over het werk aan specifieke aspecten van het beroep toe te schrijven; daarvoor lopen de meningen te zeer uiteen. Men zou zich derhalve kunnen afvragen wat de betekenis is van het beroepsniveau in het proces van beroepsverandering. Waarschijnlijk zijn de mogelijkheden om een ander beroep uit te oefenen in de praktijk groter dan op grond van de functie-analyse van het beroep wordt aangenomen. Men mag echter niet vergeten dat de beoordeling door de omgeschoolden en niet-

omgeschoolden vaak het resultaat zal zijn van diverse factoren, welke bij de analyse van het beroepsniveau niet direct in de beschouwing zijn te betrekken. Aan de andere kant krijgt men de indruk dat er sprake is van een meer fundamenteel proces van aanpassing. Dit blijkt indirect althans o.m. uit de vrij algemeen gehoorde mening liever niet terug te willen naar het boerenberoep; iets wat bij de omgeschoolden duidelijker leeft dan bij de niet-omgeschoolden.

Bij de aanpassing aan de gewijzigde situatie is ook van betekenis de wijze waarop de aanpassing wordt bereikt. Zo kan de aanpassing min of meer passief verlopen maar evenzeer op actieve wijze plaatshebben, terwijl tevens de omstandigheden waarin een en ander zich afspeelt van invloed zullen zijn. Overigens zou ter ondersteuning van veronderstelde aanpassing, een analyse over een bepaalde periode nodig zijn. Daar genoemde onderzoeken momentopnamen zijn, kan alleen een beperkte indruk worden verkregen.

Nagegaan is verder in hoeverre een aanvankelijke houding na enige tijd is veranderd. Op dit punt kon gezien het beschikbare materiaal niet diep worden ingegaan. Interpretatie van de gegevens leidt tot de voorzichtige conclusie dat veranderingen nogal eens positief zijn beoordeeld. Een aantal in eerste instantie aangemerkte moeilijkheden bleek achteraf te zijn meegevallen. Dat had bij de niet-omgeschoolden betrekking op de aard van het werk, bij de omgeschoolden wat meer op de financiële gevolgen. In hoeverre hierbij sprake is van een zekere "gewenning" dan wel van een fundamenteel proces van aanpassing is moeilijk aan te geven. Dat zou nadere studie vereisen.

Mobiliteit van werk en/of werkgever

Waarschijnlijk mede als gevolg van de op het Centrum voor Vakopleiding ontvangen voorlichting en begeleiding hebben de omgeschoolden bij de overgang naar een nieuw beroep over het algemeen wat minder moeilijkheden ondervonden dan de niet-omgeschoolden. Verder kan ook het gedwongen zijn de landbouw te verlaten een rol hebben gespeeld bij de aanpassing aan de nieuwe situatie, naast het tijdsbestek waarin de omschakeling zich heeft afgespeeld. Een en ander kan ertoe hebben geleid dat men, na enige tijd in het nieuwe beroep te hebben gewerkt, zich alsnog gaat heroriënteren ten aanzien van werk en/of werkgever.

Gebleken is dat 20% van de niet-omgeschoolden en 14% van de omgeschoolden na verloop van tijd ander werk is gaan doen. Van deze niet-omgeschoolden was circa de helft werkzaam in de bouwsector, een kwart in de landbouwverwante sector en de rest in de andere sectoren. Na de verandering kwam een aantal van hen terecht in de sectoren algemene dienst, handel en verkeer, terwijl enkelen werk vonden in de bouw- of landbouwverwante sector. Blijkbaar zijn laatstgenoemde sectoren voor sommige niet-omgeschoolden

aantrekkelijk, terwijl anderen hierin juist niet willen werken. In hoeverre sprake is van een continu proces van "wisselwerking" kan zonder nader onderzoek niet worden gezegd.

Bij een aantal van de van werk veranderde omgeschoolden sluit het beroep niet aan op de gevolgde opleiding, waarschijnlijk als gevolg van wensen die men aanvankelijk had ten aanzien van wat passend werk was, misschien ook van de beperkte(re) plaatsingsmogelijkheden. Daardoor is men wellicht geneigd geweest een baan te accepteren waar men niet voor was opgeleid, maar die een redelijk inkomen verschafte. Desondanks is voor de meesten van hen het nieuwe beroep wel meegevallen.

Onder invloed van de opgetreden beroepsmobiliteit is het beroepsniveau in het algemeen iets gedaald; het aantal niet-omgeschoolden en omgeschoolden dat op een hoger beroepsniveau kwam, was geringer dan het aantal dat met een wat lager niveau genoegen nam.

Het geheel overziend kan men stellen dat omschakeling via voorlichting en begeleiding niet zonder meer tot een "vastere" keuze heeft geleid ¹⁾. Dat geldt ook ten aanzien van de verandering van werkgever. Met als kanttekening dat wisseling van werkgever bij de omgeschoolden in mindere mate leidt tot verandering van werk dan bij de niet-omgeschoolden. Misschien dat laatstgenoemden eerder de neiging hebben naar geschikter en beter betaald werk uit te zien, b.v. omdat het niveau niet zo hoog is, dan de omgeschoolden die voor een bepaald soort werk zijn opgeleid waardoor men bij verandering er wellicht naar aard van het werk en/of inkomen op achteruit gaat.

Bij herhaalde mobiliteit blijkt een relatief toenemend aantal personen zich tot de formeel bemiddelende instanties te wenden. Dit is met name bij de niet-omgeschoolden het geval. Wellicht is een betere bekendheid met het arbeidsbureau van betekenis geweest, mogelijk ook de omstandigheid dat men niet zo gemakkelijk aan werk kon komen. Nader onderzoek hieromtrent is wenselijk.

Herhaalde mobiliteit heeft slechts in een klein aantal gevallen geografische mobiliteit tot gevolg gehad. De wens in de vertrouwde omgeving te blijven wonen, heeft hier vermoedelijk een belangrijke rol gespeeld.

Mobiliteitsgeneigdheid

Rond drie vierde van de omgeschoolden en niet-omgeschoolden heeft sinds de beroepsovergang vanuit de landbouw nog steeds hetzelfde werk en dezelfde werkgever. Nadere analyse laat echter zien dat relatief meer omgeschoolden dan niet-omgeschoolden alsnog tot mobiliteit geneigd zijn (resp. 32% en 12%). De neiging ander werk

1) Deze tendentie komt overeen met hetgeen door Zanders in een onderzoek onder ex-mijnwerkers is geconstateerd (blz. 196 e.v. in de publikatie van Zanders).

te willen verrichten, vindt bij de omgeschoolden vooral zijn oorzaak in het feit dat het werk niet aansluit aan de opleiding op het Centrum; bij de niet-omgeschoolden richten de bezwaren zich in het bijzonder op het werk als zodanig.

De mobiliteitsgeneigdheid bij de niet-omgeschoolden is het grootst in de leeftijdsklasse tot 40 jaar, bij de omgeschoolden tussen 35 en 45 jaar. Een verband met de mate van tevredenheid met het huidige werk was niet aanwezig. Overigens zegt dat niet zoveel, omdat men waarschijnlijk een bepaalde situatie accepteert gezien de op dat moment voorhanden zijnde mogelijkheden. Misschien dat latere wijzigingen in de externe omstandigheden, b.v. in de vraag naar werknemers of verbetering in de secundaire arbeidsvoorwaarden, aanleiding kunnen geven tot verhoogde mobiliteitsgeneigdheid. Een nadere studie over een langere onderzoeksperiode zou hierop antwoord kunnen geven.

De belangstelling voor ander werk geldt bij de niet-omgeschoolden de sectoren bouw, algemene dienst, handel en verkeer, bij de omgeschoolden doorgaans de metaalsector, dus een beroep dat aansluit aan de gevolgde Centrumopleiding. Dat toch zoveel omgeschoolden ander werk wensen, hangt samen met de omstandigheid dat sommigen weliswaar in de bouw- of metaalsector zijn beland, maar niet in het juiste beroep. Overigens is voor deze groep de verandering vermoedelijk minder ingrijpend geweest dan voor degenen die in een geheel andere sector - buiten bouw of metaal - werken. Over het algemeen kan men stellen dat de omgeschoolden die werk hebben waarvoor ze zijn opgeleid meer "beroepstrouw" zijn dan degenen voor wie dat niet het geval is. Voor de omgeschoolden waarvoor dit niet geldt, verschilt de "beroepstrouw" weinig met die van de niet-omgeschoolden.

Van de tot mobiliteit geneigde niet-omgeschoolden én omgeschoolden heeft circa een derde al eerder ander werk verricht, terwijl de overigen al langere tijd op zoek zijn naar iets anders maar daarin nog niet zijn geslaagd.

De neiging van werkgever te veranderen komt bijna uitsluitend voor bij de jongeren.

Slotbeschouwing

Het gepresenteerde cijfermateriaal dient met een zekere reserve te worden gezien, onder meer vanwege de tamelijk kleine omvang van de groep omgeschoolden en niet-omgeschoolden. Verder gaat het hier om momentopnamen, hetgeen uiteraard beperkingen met zich meebrengt met name voor de beoordeling van de beroepsmobiliteit en de geneigdheid ertoe. De hiervoor noodzakelijke gegevens over een reeks van jaren ontbraken evenwel.

Toch konden enkele tendenties uit het beschikbare onderzoeksmateriaal worden afgeleid en als voorzichtige indicaties worden geïnterpreteerd. In hoeverre eventuele verschillen zijn terug te

voeren tot de werkgelegenheidssituatie, is niet geheel duidelijk. Enerzijds gaat het om enigszins uiteenlopende perioden waarin de beroepsomvang van de omgeschoolden en niet-omgeschoolden plaatsvond, waarbij het vinden van ander werk in de latere periode moeilijker is geworden. Anderzijds is sprake van enige verschillen in het gebied waar de betreffende personen vandaan komen.

Bepaalde vragen bleven onbeantwoord, namelijk die omtrent de verschillen in inkomen evenals de noodzaak tot het volgen van een opleiding. Dat geldt eigenlijk ook ten aanzien van de motivering om al dan niet een opleiding te gaan volgen. Overigens is het niet uitgesloten dat degenen die gebruik hebben gemaakt van een bedrijfsbeëindigingsregeling van het Ontwikkelings- en Saneringsfonds voor de Landbouw, attent zijn gemaakt op de mogelijkheden van omscholing, wat wellicht van invloed is geweest op de bereidheid tot het volgen van een cursus op een Centrum voor Vakopleiding.

Uit de onderzoekresultaten krijgt men de indruk dat het omschakelingsproces tamelijk gunstig is verlopen, zowel voor de omgeschoolden als de niet-omgeschoolden. Uit de analyse zijn geen bepaalde specifiek leeftijdsgebonden problemen naar voren gekomen. Vaak was er sprake van een combinatie van verschillende factoren. Van een veronderstelde negatieve houding tegenover het nieuwe beroep 1) als gevolg van het veelal gedwongen verlaten van de landbouw is in dit onderzoek nauwelijks iets gebleken. Wel heeft een aantal niet-omgeschoolden direct na de overgang naar het nieuwe beroep wat moeilijkheden gehad. Dat kan te maken hebben met de vooraf beperkte kennis van het nieuwe beroep. Overigens zijn de meeste moeilijkheden later min of meer geleidelijk verdwenen. De vraag is of en zo ja in hoeverre het beleid, meer expliciet dan tot nog toe, zich moet richten op concrete hierop toegespitste voorlichting en begeleiding. In dit opzicht is men echter in belangrijke mate afhankelijk van de bereikbaarheid en welwillendheid van de betreffende niet-omgeschoolden.

Dat de omgeschoolden in mindere mate problemen hebben ondervonden dan de niet-omgeschoolden houdt waarschijnlijk verband met de op het Centrum voor Vakopleiding ontvangen voorlichting en begeleiding. Ten aanzien van deze groep is een gerichte benadering wenselijk met de nadruk op aansluitingsmogelijkheden op de gevolgde opleiding. Mede daardoor is het wellicht mogelijk de herhaalde mobiliteit en eventueel daarmee gepaard gaande moeilijkheden te vermijden. Al met al kan worden gesteld dat de mate waarin mobiliteit en mobiliteitseigenheid optreedt een meer of minder duidelijke maatstaf is voor een niet optimaal verlopen overschakeling op een ander beroep.

1) In zijn onderzoek naar de omschakelingsproblematiek onder ex-mijnwerkers komt Zanders tot ongeveer dezelfde conclusie. Zie H.L.G.Zanders: "Omschakeling van een beroepsgroep", Tilburg, 1974, blz. 83 e.v.

Ten slotte kan worden gesteld dat het onderzoek nieuwe vragen heeft opgeroepen. Gezien het beperkte karakter van het onderzoek was het slechts mogelijk aandacht te schenken aan enkele "gevolgen" van de veranderingen en bleven de hieraan ten grondslag liggende meer kwalitatieve achtergronden noodgedwongen buiten beschouwing. Om een beter inzicht te krijgen in de doelmatigheid van maatregelen betreffende de arbeidsmarkt, is nader onderzoek nuttig naar het effect van voorlichting en begeleiding tijdens en na de opleiding op een Centrum voor Vakopleiding, evenals naar de effectiviteit van bemiddelingsprocedures.

BIJLAGE 1. Literatuur

- P.van Berkel : "Spanningen op de arbeidsmarkt", Meppel, 1965.
- J.Berting en L.M.de Sitter: "Arbeidssatisfactie; theorie, methodiek, feiten", Assen, 1971.
- J.M.Biemans : "Positie en ervaringen van de van beroep veranderde boeren in Midden- en Oost-Brabant", Den Haag, 1974.
- J.S.Coleman : "Introduction to mathematical sociology", Londen, 1964.
- L.E.Davis : "Job satisfaction research: The post-industrial view", in: "Industrial Relations", 1971, blz. 176-193.
- I.Gadourek : "Sociologische onderzoekstechnieken", Arnhem, 1967.
- J.J.Harloff : "Der Einfluss psychischer Faktoren auf die Mobilität der Arbeit", Berlin, 1970.
- J.G.Hische : "Voorspelbaarheid van opleidingsresultaten aan de Centra voor Vakopleiding van Volwassenen", Amsterdam, 1971.
- R. Pinter : "Arbeitsmarkt und Umschulung", in: "Soziale Welt", 1974, blz. 37-70.
- C.J.M.Spierings: "Ervaringen van ex-landbouwers op Centra voor Vakopleiding", Den Haag, 1973.
- L. Tjoonk : "Positie en ervaringen van de van beroep veranderde boeren op de Drentse zandgronden", Den Haag, 1974.
- J.A.M.van Wezel: "Herintreding in het arbeidsproces", Tilburg, 1972.
- H.L.G.Zanders : "Omschakeling van een beroepsgroep", Tilburg, 1974.